

HASAN-I BASRÎ KIRÂATİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ*

Mehmet KILIÇ**

E-mail: mehmetkiloc7161@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-4909-0662>

Citation/©: Kılıç, M. (2023). Hasan-ı Basrî kırâatinin temel özellikleri. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 41-54.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1266824>

Öz

Dinin temel bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, farklı kırâat imamları tarafından farklı vecihlerle okunmuştur. Bu kırâat imamlarından biri de Hasan-ı Basrî'dir. İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan Hasan-ı Basrî, Kur'ân-ı Kerîm kırâatinde önde gelen isimlerdendir. Nitekim onun kendine ait bir kırâati bulunmaktadır. Ancak onun kırâati şâz kırâat kapsamına dahildir. Bu, onun kırâatinin, on dörtlü sistem içerisinde yer alması demektir. Kırâatler; farklılıkları, usûl ve ferş-i hurûf olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Kırâatte usûl, istisnaları olmakla beraber kırâat imamlarının belirli kaidelere binaen bazı kelimeleri Kur'ân'ın her yerinde aynı şekilde okumaları demektir. Bu tür kırâat farklılıkları manaya herhangi bir etkide bulunmaz. Buna mukabil belli bir kaideye dayanmayan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan kırâat farklılıklarına ferşî farklılıklar denir. Bunlar ise anlam değişikliğine neden olmaktadır. İşte bu çalışmada da Hasan-ı Basrî'nin kırâati, usûl ve ferş açısından incelenmiştir. Bununla beraber usûl açısından diğer kırâatlerden ne şekilde farklılık gösterdiğine bazı örnekler

* Bu makale *Şâz Kırâatlar Bağlamında Hasan Basrî Kırâati ve Özellikleri* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

verilmiş; ferş açısından da manayı etkileyen kırâat farklılıklarına bazı misaller verilmek suretiyle Hasan-ı Basrî'nin kırâati diğerleriyle mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Şâz, Hasan-ı Basrî, Usûl, Ferş.

MAIN FEATURES OF HASAN AL-BASRI'S QIRĀ'ĀT

Abstract

The Qur'an, which is the main source of knowledge of religion, has been recited in different ways by different qirā'āt imams. One of these qirā'āt imams is Hasan al-Basri. Hasan al-Basri, who has an important place in the history of Islamic thought, is one of the leading names in the Quran qirā'āt. Because he has a qirā'āt of his own. Qirā'āt is included in the scope of shādh qiraat, which is one of the types of qirā'āt classified as mutawatir, ahād shādh and mawdu. This means that his qirā'āt takes place in the fourteen qirā'āt system. The differences in qirā'āt are evaluated in two groups as usul and fersh al-huruf. Usul in qirā'āt means that the imams of qirā'āt read some words in the same way everywhere in the Qur'an, based on certain rules, although there are exceptions. Such qirā'āt differences do not have any effect on the meaning. On the other hand, the differences in recitation that are scattered in the Qur'an, which are not based on a certain rule, are called fersh differences. These cause a change in meaning. Here, in this study, Hasan al-Basri's qirā'āt has been examined in terms of usul and fersh. In terms of method, how it differs from other qirā'āts is discussed by giving some examples. In the same way, some examples of the differences in recitation affecting the meaning in terms of fersh were given and compared with other qirā'āts.

Keywords: Quran, Qirā'āt, Shadh, Hasan al-Basri, Usul, Fersh.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı kelimeleri, kârîler tarafından farklı vecihlerle okunmaktadır. Bu vecihler incelenirken kırâatin muttasıl bir senedle rivâyet edilip edilmediğine, Arapça nahiv kurallarına uygun olup olmadığına ve resm-i mushafa mutabık bulunup bulunmadığına bakılır. Bu kırâatlerden mütevâtir ve meşhûrlar, sahîh ve makbûl addedilirken, şâz ve âhâd kırâatler ibadetlerde icra edilmemekle beraber dini ilimlerde ilmi bir değere sahiptir. Bunların dışında kalan mevzû kırâatlerin ise dinî ve ilmî bir değeri bulunmamaktadır. Bu bağlamda İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip ve aynı

zamanda bir kârî olan Hasan-ı Basrî kırâat ilmi açısından önemli bir köşe taşlarından birdir. Zira o, kırâat-i ‘aşerenin dışında kalsa da kırâat-ı erbea ‘aşereye dahildir. Bu, onun kırâatinin mütevâtir olmasa da şâz kırâat olması anlamına gelir.

Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen Hasan-ı Basrî'nin hayatı ve ilmi kişiliğinin yanı sıra onun kırâat ilmindeki yeri, kırâatinin ilmi değeri ve kırâatinin temel özellikleri incelenecektir.

1. Hasan-ı Basrî'nin Hayatı

Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık on yıl sonra Medine'de 21/642 yılında dünyaya gelen Hasan-i Basrî, tâbiîn döneminin ileri gelenlerindedir. Tam künyesi Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî el-Ensârî'dir. Halk içerisinde zâhid olarak bilinmektedir. Babası Yesâr, Irak fethinde Basra civarındaki Meysan'dan Medine'ye getirilmiştir (İbn Sa'd, 2001, s. 157).

Hasan-ı Basrî'nin çocukluk döneminden itibaren yetişmesinde, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin büyük katkısı olmuştur. Zira annesi Hayre, Ümmü Seleme'nin azatlısı ve hizmetkâridir. Dolayısıyla kendisiyle Ümmü Seleme bizzat ilgilenmiş, kendisinin bilgili ve âlim olarak yetişmesinde onun büyük rolü olmuştur (İbn Hallikan, 1969, C.2, s. 69). Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahâbenin duasını alan Hasan-ı Basrî, on iki yaşında Kur'ân'ı ezberlemiş, yetmiş Bedir gazisi olmak üzere yüz yirmi kadar sahâbiyle görüşme imkânı bulmuştur. Enes b. Malik onun en çok istifade ettiği sahabilerin başında yer alır. Böyle bir ortamda yetişmiş Hasan-ı Basrî, aynı zamanda iyi bir hatip ve etkili bir vaizdir. Onun akıcı üslûbu ile hâkimâne sözleri özellikle zâhidler, sûfler ve vâizler üzerinde etkili olmuştur. Öyle ki onun sözleri tesir bakımından peygamberlerin sözlerine benzetilmiştir (Ebû Nuaym, 1988, s. 147).

Hasan-ı Basrî, Hz. Ali (r.a.) döneminde ailesiyle birlikte Basra'ya giderek ömrünü burada geçirmiş ve burada Arap olmayan bir hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Sait ve Abdullah isminde iki oğlu ile bir kızı dünyaya gelmiştir (Uludağ, 1997, s. 291). Dünya hayatına önem vermeyerek zâhidâne bir hayat süren Hasan-ı Basrî, 110/728 yılında Basra'da vefat etmiştir (Zerkânî, 1988, s. 461). Cenaze namazı, bir cuma namazının akabinde kalabalık bir cemaat tarafından Basra'da kılınmıştır (Hân, 1995, s. 364).

Döneminin siyasi olaylarına kayıtsız kalmayan Hasan-ı Basrî, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemal ve Siffin savaşları, Kerbela vakası gibi birçok olaylara dair düşüncelerini cesaretle ortaya koymuştur. Bununla birlikte o, devlete ve siyasi otoriteye başkaldırıcı onaylamamış; yapılan telkinlere ve zorlamalara rağmen isyanlara katılmamıştır. Fakat o, yöneticileri cesurca tenkit ederek halkın hislerine tercüman olmuştur. Nitekim o; Emevi halifeleri ve valilerini âdil davranmaya davet eden Hasan-ı Basrî, Muaviye'nin istişareyi bırakarak kılıç kuvvetiyle iktidara gelmesini, siyasi sebeplerle Ziyâd b. Ebîh'i (ö. 53/673) kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adî'y'i (ö. 51/671) haksız yere öldürtmesini ve layık olmadığı halde oğlu

Yezid'i veliaht yapmasını büyük hata olarak görmüş ve bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini söylemiştir (Uludağ, 1997, s. 293).

Hasan-ı Basrî'nin ilmi hayatında sahâbenin büyük katkısı vardır. Örneğin o, Enes b. Malik'ten çokça istifade etmiştir (İbn Sa'd, 2001, s. 157). Bunun dışında o, Hittan b. Abdullah er-Rekkâşî (ö. 75/703) ve Ebû'l-Âliye'den (ö. 90/709) kırâat ilmini almıştır (İbnü'l-Cezerî, 1971, s. 213). Hasan-ı Basrî, kırâatin yanında, ahlak, tasavvuf, tefsir ve fıkıhla da yakından ilgilenmiştir. "*Risâle ilâ Abdilmelik b. Mervân fi'l-kader*,¹ *et-Tefsîr*,² *el-Ferâiz (Erbea ve hamsûn ferâiz)*,³ *Şürûtü'l-imâme*,⁴ *el-İstiğfârâtü'l-münkize mine'n-nâr*⁵ eserlerinden bazısıdır.

Hasan-ı Basrî, tâbiîn neslinin önemli temsilcilerinden biri olması hasebiyle Hz. Peygamber'in tebliğinin ve hâtıralarının canlı bir şekilde yaşandığı ve anlatıldığı bir ortamda yetişmiştir. Yaşadığı dönemde ilimler henüz tamamıyla teşekkül etmediği için kendisini bir ilme mensup olarak göstermek mümkün olmadığı gibi onu bu ilimlerden bağımsız düşünmek de doğru değildir. Meselâ o, hadis rivâyet ederken, ileride gelenek halini aldığı şekliyle Resûl-i Ekrem'in sözlerini aslına uygun olarak nakletme gayesi gütmemiştir. Fakat o, hadisleri lafız veya mâna olarak düşünüp benimsemiş, onları konuşmalarının bir parçası haline getirmiştir (İbn Sa'd, 9/ 158-159; Görgün, "Hasan-ı Basrî, 1997, s. 294).

2. Hasan-ı Basrî Kırâati ve Şâz Oluşu

Hasan-ı Basrî kırâat ilmini Hittân b. Abdullah er-Rakkâşî ve Ebû'l-Âliye'den almıştır (İbnü'l-Cezerî, 1971, s. 213). Ancak onun kırâati, mütevatir kırâatlerde aranan muttasıl sened, hatt-ı Mushaf-ı Osmânî ve Arap grammerine uygunluk şartlarını taşımadığından şâz kırâatler arasında yerini alır. Nitekim Muhammed b. Halil el-Kabâkîbî (ö. 849/1445), Kastallâni (ö. 923/1517) ve Bennâ (ö. 1117/1705), on dört imamın kırâatini ihtiva eden eserlerinde

---

1 En meşhur risâlesidir. Risâlede, insanın irade ve sorumluluğunu tamamen kaldıran kader anlayışı tenkit edilmektedir. Şehristânî, risâlenin muhtevası, Hasan Basrî'nin görüşlerine aykırı bulduğu için ona nisbetini kabul etmemekte, muhtemelen Vasil b. Atâ'ya ait olabileceğini söylemektedir. *Risâle*, Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebbar'ın *Fazlü'l-i'tizâl* adlı eseri içinde iktibâs edilmiştir. Uludağ, (1997, ss. 291-292).

2 Günümüz araştırmacılarından Muhammed Abdürrahîm Muhammed, Hasan Basrî'nin çeşitli kaynaklarda nakledilen tefsirle ilgili görüşlerini bir araya getirerek *Tefsîru'l-Hasan el-Basrî* adıyla neşretmiştir. Uludağ, (1997, s. 291).

3 Değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eser halk arasında "Elli Dört Farz Risâlesi" olarak bilinir. Uludağ, (1997, s. 291).

4 Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilen ve namazdaki imâmetin şartlarını konu alan bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1934/6). Uludağ, (1997, s. 291).

5 Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunan risâle (Uşşâkî, nr. 45/1; Kasidecizâde, nr. 721/2) *İstiğfârât mensûbe li'l-İmâm el-Hasan el-Basrî* adıyla yayımlanmıştır (Mekke 1402/1982). Uludağ, (1997, s. 291).

Hasan-ı Basrî'yi onüçüncü imam olarak kaydederler (Kabâkîbî, 2003, s. 69; Şenel, 2001, C. 24, s. 583; Dimyâtî, 1987, s. 76). Her ne kadar *DİA*'nın "Hasan-ı Basrî" maddesinde Kabâkîbî'nin *İzahu'r-rumûz ve miftahu'l-künûz*⁶ eserine atıf yapılarak onun kırâatte altıncı imam sayıldığı yazılsa da (Birişik, 1997, s. 303) Kabâkîbî'nin söz konusu eserine müracaat edildiğinde görülmektedir ki o, Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü sırada zikreder (Kabâkîbî, 2003, s. 69).

Şâz kırâatlerin kaynağı konusunda genellikle tevakkuf edilse de kimileri bazı şâz kırâat vecihlerini Kur'ân'ın indirildiği yedi harf kapsamına dahil etmiş; kimileri de etmemiştir. Burada şuna değinmek gerekir ki bazı şâz kırâatlerin şâzlığı senedin dışında başka bir sebepten kaynaklanabilir. Dolayısıyla şâz diye isimlendirilen kırâatler arasında Hz. Peygamber'in okuduğu kırâatlerin de olabileceği söylenebilir. Ama bunların kesin olarak tek tek belirlenip tayin edilmesi, bu konuda sahâbe ittifakı olmadığı için mümkün değildir. (Bâzmûl, 1996, s. 116).

İbn Dakik el-Îd, bu hususu, "Şâz kırâatlar Hz. Peygamber'den âhâd yolla nakledilmiştir. Dolayısıyla hangileri olduğu belirlenemese de bundan Hz. Peygamber'in şâz kırâatlerden bazısını okuduğu zorunlu olarak anlaşılır" şeklinde ifade eder (Bâzmûl, 1996, s. 116).

Esas itibariyle şâz kırâatler kaynak olarak, sahâbeden başlayarak, onları kendilerinden önce gelen okuyuculardan işiten hâfızların ezberlerine dayanmaktadır. Ancak bu kırâatler ittifakla kabul edilmediğinden ve tevâtür yoluyla gelmediğinden şâz olarak kalmış; dolayısıyla sadece Arap dili, Kur'ân tefsiri ve bazı şer'î hükümlerin tesbitinde istifade edilen bir kaynak olmuştur. Özellikle tefsir kitaplarında şâz kırâatlere önem verilmiş, bu meyanda âyetlerin yorumunda ve bazı mücmel kelimelerinin anlaşılmasında delil olarak kullanılmıştır (İdris, 2003, ss. 3-4; Önder, 2009, s. 174). Tüm bu bilgilerden yola çıkılarak denilebilir ki Hasan-ı Basrî'nin kırâati de şâz kırâatlerden addedildiğinden bu açılardan önem taşımaktadır.

3. Hasan-ı Basrî Kırâatinin Temel Özellikleri

Hasan-ı Basrî'nin kırâatinin şâz olduğunu belirttiikten sonra onun kırâatinin temel özelliklerine geçebiliriz. Esas itibariyle kırâat farklılıkları usûl ve ferş olmak üzere temel iki başlık altında ele alınmaktadır. Bu bağlamda Hasan-ı Basrî kırâati bu iki başlık altında ele alınacaktır.

---

⁶ Bahsi geçen eser; Osmanlı'da şâz kırâatlerin öğretimine olan ve "Kabâkîbî Tariki" diye bilinen uygulamada yüzyıllar boyunca temel kaynak olarak kullanılmıştır. Eser ve müellifiyle ilgili bkz. Gökdemir, (2019a, ss. 165-182); Gökdemir, (2019b, ss. 72-74); Sütşurup, (2019a, ss. 125-141); Sütşurup, (2019b, ss. 48-67).

3.1. Usûl Yönünden Özellikleri

Aslın çoğulu olan usûlün sözlük anlamı “kök, gövde, kaynak, orjinal, temel, kaide, ilke ve kurallar”dır (İbn Manzûr, t.y., s. 87). Kırâat ilminde ise usûl, imâle, idğâm gibi belli kaideleri Kur’ân-ı Kerîm’deki kelimelere tatbik etmektir (Mesûl, 2007, s. 86). Bunlara fonetik farklılıklar da denilir. Bu, kelimelerdeki telaffuz ve ses değışiklikleriyle ilgili uygulamaları ifade eder (Dağ, 2011, s. 57; Demircigil, 2016, s. 75).

Hasan-ı Basrî’nin usûl açısından kırâatine geldiğinde ise onun med, idğâm hemzenin okunuşu, cemî’ mîmi ve imâle gibi konularda nasıl bir tavır sergilediği ortaya konulacaktır. Bu bağlamda onun kırâatıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken hususların başında istiâze ve besmelenin okunuşu gelmektedir. Buna göre **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ** şeklinde telaffuz edilen istiâzenin okunuşu konusunda farklılıklar vardır (İbn Keşîr, t.y., C. 1, s. 15). Nitekim Hasan-ı Basrî, istiâzeyi **السميع العليم من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم** şeklinde okur. Burada Hasan-ı Basrî, (الله) ile (هو) zamirindeki (هو)’yı birbirine idğâm ederek mezkûr ifadeyi ((**إن اللاهو**)) şeklinde medd-i lâzım yaparak okur (Kabâkîbî, 2003, ss. 83-84). Mütevatir kırâatlerde ise istiâze **الرجي الشيطان بالله** şeklindedir.

Kur’ân-ı Kerîm okumaya başlamadan önce söylenmesi gereken sözlerden biri de besmeledir. Nitekim mütevatîr kırâat imamları sûre başlarında bulunan besmelelerin okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre kırâata başlayan kimse sûre evvelinden başlıyorsa besmele ile başlamalıdır (Dânî, 2013, s. 215; İbnü’l-Cezerî, t.y., s. 264; Temel, 2009, s. 39). Hasan-ı Basrî, bu hususta kırâat imamlarına muhalefet etmiştir. O, **بسم الله الرحمن الرحيم**’i sadece Fâtiha sûresinde okur. O, sûreler arasında geçiş yaparken veya sûre ortasında ise besmele çekmez. Ayrıca o, besmeleyi Fâtiha’dan bir âyet olarak kabul etmez (Kabâkîbî, 2003, ss. 83-84; Dimyâtî, 1987, s. 326; Damra, 2010, s. 11).

Med; med harfleri olarak bilinen elif, vâv ve yâ harflerinden biriyle sesi uzatmaktır (Efendizâde, 2000, s. 24). Medlerin ölçüsü kırâat imamları arasında farklılık arz eder. Buna göre **(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا)** (Kur’ân-ı Kerîm, 5/1) âyetinde olduğu gibi med harfi ile med sebebi olan hemze ayrı ayrı kelimelerde bulunursa munfasıl med olur (Efendizâde, 2000, s. 29). Hasan-ı Basrî medd-i munfasılları iki hareke yani -bir elif- miktarı uzatarak okur (Kabâkîbî, 2003, s. 118; Damra, 2010, s. 12). Buna mukabil **(لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ)** (Kur’ân-ı Kerîm, 5/2) ve **(إِذَا جَاءَ)** (Kur’ân-ı Kerîm, 110/1) âyetlerinde olduğu gibi med harfi ile med sebebi olan hemze aynı kelimedede olursa muttasıl med olur (Efendizâde, 2000, s. 27). Hasan-ı Basrî medd-i muttasılları dört hareke miktarı (tevassut) uzatarak okur (Kabâkîbî, 2003, s. 117).

Hasan-ı Basrî’nin kırâatindeki temel özelliklerden biri de ibdâl ve hemzenin okunuşuyla alakalıdır. Örneğin o, **(أَنْ يُؤْتِي)** (Kur’ân-ı Kerîm, 3/73) ; **(أَنْ يَأْتِي)** (Kur’ân-ı Kerîm, 46/20) ; **(أَنْ يَأْتِي)** (Kur’ân-ı Kerîm, 68/14) ; **(أَنْ يَأْتِي)** (Kur’ân-ı Kerîm, 68/38-39) ; **(أَنْ يَأْتِي)** (Kur’ân-ı Kerîm, 80/2) ; **(أَنْ يَأْتِي)** (Kur’ân-ı Kerîm, 68/15) şeklinde kelimelerin başına hemze ziyade ederek ve ikinci hemzeyi med

harfine ibdâl ederek işba' (medd-i لازم) ile okur. Hasan-ı Basrî, bu tarz yerlerde ikinci hemzeyi med harfine dönüştürerek okur. Ancak son örnekte (ذ) harfi harekeli olduğu için lazımı sükûn oluşmaz. Dolayısıyla burası işba' yapmaksızın/medd-i lazımsız okunur (Ahvâzî, 2006, s. 199).

Hasan-ı Basrî ister bir kelimedede ister iki kelimedede olsun iki hemzeyi birleştirerek tahkikle (hemzeyi teshîle uğratmadan olduğu gibi) medsiz okur (Ahvâzî, 2006, s. 198). Örneğin o, (أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ) (Kur'ân-ı Kerîm, 7/81); (قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا) (Kur'ân-ı Kerîm, 7/113) âyetlerindeki birinci hemzeyi istifhâm, ikinci hemzeyi ise tahkikle okur (Kabâkîbî, 2003, 134). O, (أَمْتُنْمُ بِهِ) (Kur'ân-ı Kerîm, 7/123; Kur'ân-ı Kerîm, 19/71; Kur'ân-ı Kerîm, 26/49) (ءَأَمْتُنْمُ بِهِ) âyetinde de birinci hemzeyi istifham, ikinci hemzeyi tahkik ve sonrasına bir med harfi/elif (ل) getirerek okur (Kabâkîbî, 2003, s. 132; Dimyâtî, 1987, s. 183; Damra, 2010, s. 13).

Hasan-ı Basrî'nin kırâatinin özelliklerinden biri de çoğul mîmiyle ilgilidir. Arapça'da çoğul zamirinin sonundaki mîm harflerine çoğul mîmi denir. Kırâat imamları bu mîmlerin okunuşunda farklı usûller izlemektedirler. Hasan-ı Basrî, bu türden mîmleri kendisinden önceki harfin harekesine göre okur. Meselâ, o, kendisinden önceki harf kesreli olur ve sonraki harf de sakin olursa, mîm'i kesrayla okur. (فَلْيُؤَيِّمِ الْعِجْلَ) (Kur'ân-ı Kerîm, 2/93) ve (عَلَيْهِمُ الْآبَابُ) (Kur'ân-ı Kerîm, 5/23) ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Damra, 2010, s. 14). O, (عَلَيْهِمْ عَيْرٌ) (Kur'ân-ı Kerîm, 1/7) örneğinde olduğu gibi kendisinden önceki harf kesreli, sonraki harf de harekeli olursa yine mîm'i kesrayla okur ama "yâ" ile sıla yapar. Eğer (رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ) (Kur'ân-ı Kerîm, 2/3) örneğinde olduğu üzere mîmden önceki harf dammeli, sonraki harf harekeli olursa mîm'i damme ile okur ve "vâv" ile sıla yapar (Kabâkîbî, 2003, s. 94; Damra, 2010, s. 14).

İdğâm da kırâatlerin farklılığına neden olan konulardan biridir. Örneğin Hasan-ı Basrî, عُدْتُ ، اتَّخَذْتُ ، فَتَبَّذْتُهَا ، kelimelerindeki "zâl" harfini "tâ"ya idğâm ederek okur. Aynı şekilde o, (إِذْ) kelimesindeki "zâl" harfini "tâ", "zây", "sâd", "dal" ve "sîn" olmak üzere beş harfe idğâm ederek okur (Damra, 2010, s. 15; Dimyâtî, 1987, s. 129). Hasan-ı Basrî, (قَدْ) kelimesinin "dâl"ı da ش - ص - ج - ز - ظ - ض - ذ - س harflerine idğâm ederek okur (Damra, 2010, s. 15). (قَدْ سَمِعَ) (Kur'ân-ı Kerîm, 58/1), (دُرُّرَأْنَا وَلَقَدْ) (Kur'ân-ı Kerîm, 7/179), (فَقَدَّرَ) (Kur'ân-ı Kerîm, 2/108), (وَلَقَدْ رَئَيْتَ) (Kur'ân-ı Kerîm, 67/5), (قَدْ جَاءَكُمْ) (Kur'ân-ı Kerîm, 3/183; Kur'ân-ı Kerîm, 4/170-174), (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا) (Kur'ân-ı Kerîm, 17/41) (قَدْ شَغَفَهَا) (Kur'ân-ı Kerîm, 12/30) ifadeleri bu durumun örneklerindedir.

Hasan-ı Basrî, sâkin olan müennes "tâ"sını şu altı harf (ج ، ظ ، ز ، ص ، ث ، س) geldiği zaman idğâm ederek okur (Kabâkîbî, 2003, s. 185; Damra, 2010, s. 15). (وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ) (Kur'ân-ı Kerîm, 12/19), (كَلِمَاتٍ تَمُودُ) (Kur'ân-ı Kerîm, 26/141; Kur'ân-ı Kerîm, 54/23; Kur'ân-ı Kerîm, 68/4; Kur'ân-ı Kerîm, 91/11), (حَصْرَتِ صِدُورِهِمْ) (Kur'ân-ı Kerîm, 4/90), (خَبَّتِ رُذَاهِمُ) (Kur'ân-ı Kerîm, 17/97), (كَانَتْ ظَالِمَةً) (Kur'ân-ı Kerîm, 21/11), (نَضَجَتْ جُلُودَهُمْ) (Kur'ân-ı Kerîm, 4/56) ifadeleri bu durumun misallerindedir.

Hasan-ı Basrî, (هَل تَرَى), (Kur’ân-ı Kerîm, 67/3; Kur’ân-ı Kerîm, 68/8) ve (بَل تُؤْتِرُونَ) (Kur’ân-ı Kerîm, 87/16) örneklerinde olduğu üzere (هل) ve (بل) kelimelerinin “lâm”ını kendinden sonra gelen “tâ”ya idğâm ederek okur (Kabâkîbî, 2003, ss. 184-186; Damra, 2010, s. 15). O, (يَغْلِبُ فَسُوفَ) (Kur’ân-ı Kerîm, 4/74)de olduğu gibi meczum “bâ” harfini de kendisinden sonra gelen “fâ”ya idğâmla telaffuz eder (Kabâkîbî, 2003, s. 188).

Elif harfini “elif” ile “yâ” arasında bir sesle, fethayı da kesraya meylettirerek okuma olan imâleye (İbnü’l-Cezerî, t.y., 2/30) gelindiğinde ise Hasan-ı Basrî, sadece iki kelimedede imâle yapar. Bunlardan birincisi (بَل رَانَ) (Kur’ân-ı Kerîm, 83/41) ifadesi, diğeri ise (مَعِيشَةٌ ضِنكًا) (Kur’ân-ı Kerîm, 20/124) terki bindeki (ضِنكًا) kelimesidir. O, bu kelimenin tenvînini, imâle edeceği elife hazırlık olsun diye, vasl halinde de vakıf halinde de hazfeder (Kabâkîbî, 2003, s. 202; Damra, 2010, s. 19). Hasan-ı Basrî, (مَجْرِيهَا) (Kur’ân-ı Kerîm, 11/41) kelimesindeki “râ” harfinde ise imâle yapmaz. O, burada mîm’i dammeli, râ’yı kesreli okurken elif yerine de “yâ” getirir (Dimyâtî, 1987, s. 126; Kabâkîbî, 2003, ss. 212-222).

Hasan-ı Basrî, bunların dışında (وَهُوَ ، فَهَوَ ، لَهَوَ) ve (وَهَى ، فَهَى ، لَهَى) sözcüklerini her zaman “hâ”nın sükûnuyla (Kabâkîbî, 2003, s. 267; Dimyâtî, 1987, s. 383); (يَا بُيِّ) kelimesini her yerde “yâ”nın kesrasıyla (Dimyâtî, 1987, s. 126; Damra, 2010, s. 81); “zâl”ın şeddesiyle (Dimyâtî, 1987, s. 52; Kabâkîbî, 2003, s. 388); (حَطَّوَاتِ) “hâ”nın fethası ve “tâ”nın sükûnuyla okur. Yine o, (تَرْجِعُ الْأُمُورَ) terki binde, Kur’ân’ın tamamında, “tâ”yı fetha ve “cîm”i de kesrayla (Kabâkîbî, 2003, s. 267); (إِسْرَائِلَ) kelimesini de örnekteki gibi “elif” ve “yâ”nın hazfiyle; (فَلَاخَوْفَ عَلَيْهِمَ) ifadesini ise dammeli tenvîn yerine “fâ”nın fethasıyla okur. Aynı şekilde o, (أَكْلَهَا) kelimesine gâibe zamiri bitiştiğinde, nerede olursa olsun, “kâf”ın sükûnuyla; (رُسُلِهِ), (رُسُلِهِمَ), (رُسُلِكُمْ), (رُسُلَنَا), (رُسُلِي), (رُسُلِي) kelimelerinde olduğu gibi (رُسُلَ) kelimesi zamire muzaf olduğunda ise “sîn”in sükûnuyla okur (Ahvâzî, 2006, ss. 201-202; Kabâkîbî, 2003, ss. 268-269).

İzafet “yâ”sı, kelimenin aslından olmayıp mütekellime delalet eder. Bu, resm-i hatta yazılıp sabit görülen “yâ” harfidir. Bu “yâ”, isme, fiile ve harfe bitişebilir. İzafet “yâ”sının alameti ise hazfedilmesi ve yerine “kâf” veya “hâ” harflerinden birinin gelmesinin câiz oluşudur. Meselâ, (إِنِّي) kelimesi yerine (إِنَّكَ ، إِنَّكَ ، إِنَّكَ) denilebilir. Kırâat imamlarından bir kısmı bu izafet “yâ”sını sakın okurken; diğ er bir kısmı da (إِنِّي) şeklinde fethalı okur (Damra, 2010, s. 22).

Hasan-ı Basrî, (نِعْمَتِي), (Kur’ân-ı Kerîm, 2/40, 47, 122); (بَيْتِي), (Kur’ân-ı Kerîm, 2/125; Kur’ân-ı Kerîm, 22/26; Kur’ân-ı Kerîm, 71/28); (رَبِّي الَّذِي), (Kur’ân-ı Kerîm, 2/285); (وَجْهِي), (Kur’ân-ı Kerîm, 3/20; Kur’ân-ı Kerîm, 6/79); (أَجْرِي إِلَّا) âyetlerinde olduğu üzere izafet “yâ”larını sâkin okur (Kabâkîbî, 2003, 251). Ancak o, Mülk sûresinin 28. âyetindeki (مَعِي) kelimesinin “yâ”sını fetha ile okur (Kabâkîbî, 2003, s. 250; Dimyâtî, 1987, s. 335). Buna ilaveten o, İbrahim, 22; Tâhâ, 18; Neml, 20; Sâd, 23. ve 69. âyetlerdeki (لِي) kelimelerinin “yâ”larını sakın okurken Kâfirûn sûresinin sonundaki (وَلِي دِينَ) terki bindeki “yâ”yı fethalı okur (Kabâkîbî, 2003, s. 253). Ayrıca o, (بَعْدَى اسْمِهِ), (Kur’ân-ı Kerîm, 61/6); (صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا), (Kur’ân-ı Kerîm, 6/153); (نَفْسِي وَأَخِي), (Kur’ân-ı Kerîm, 5/25); (أَخِي فَأَصْبِحَ), (Kur’ân-ı Kerîm,

5/31); (لنِ صَدْرِي) (Kur'ân-ı Kerîm, 20/25); (قَوِي لَيْلَا) (Kur'ân-ı Kerîm, 71/5) kelimelerindeki “yâ” harfini fethalı okur (Kabâkîbî, 2003, 249; Damra, 2010, 22).

Zâid “yâ”lar, kelimelerin sonunda bulunup, tahfîf için mushafların resm-i hattından hazfedilmiştir. Bundan dolayı onlara zâid denilmiştir. Kırâat imamları bunların isbâtı veya hazfi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hasan-ı Basrî bu “yâ”ları âyet ortası ve sonlarında vasl halinde isbât ederek; vakf halinde ise hazfederek okur (Dimyâtî, 1987, 1/346-347; Kabâkîbî, 2003, 256; Damra, 2010, 22-24). Bunlara örnek olarak (وَاتَّقُونَ ي) (Kur'ân-ı Kerîm, 2/197); (اتَّبِعْنِي ي) (Kur'ân-ı Kerîm, 3/20); (وَخَافُونَ ي) (Kur'ân-ı Kerîm, 3/175); (وَإِخْشَاؤُنِي ي) (Kur'ân-ı Kerîm, 5/44); (هُدَانِي ي) (Kur'ân-ı Kerîm, 6/80) âyetleri verilebilir.

3.2. Ferş Yönünden Özellikleri

Ferş; Arapça'da f-r-ş kökünden olup lügatta bir şeyi yaymak anlamına gelir (İbn Manzûr, t.y., s. 3383). Kırâat istilahında ise ferş, belli bir kâideye dayanmayan ve Kur'ân'da dağılık olarak bulunan kırâat faklılıklarına denir (Mesûl, 2007, s. 261). Burada konuyla ilgili ferş yönünden Hasan-ı Basrî kırâatine örnekler vererek anlamı nasıl etkilediğini incelemeye çalışalım. Öncelikle Fâtiha sûresindeki farklılıkları görelim, sonra da sırasıyla diğer sûrelere göz atalım.

Hasan-ı Basrî, الْحَمْدُ لِلَّهِ (Kur'ân-ı Kerîm, 1/1) terkiğini Kur'ân'ı Kerîm'in neresinde olursa olsun “dâl” harfinin kesrasiyla الْحَمْدُ لِلَّهِ şeklinde okur. (Ahvâzî, 2006, s. 199; Dimyâtî, 1987, s. 363; İbn Hâleveyh, t.y., s. 9; Damra, 2010, s. 29). Bu okuyuş tarzı anlamı etkilemez. “Dâl”ın kesralı okunması ise kendisinden sonraki “lâm”ın kesrasına uygun düşmesi içindir ki bu Temîm ve Ğatafân kabilelerinin lügatıdır. Onlar birinci harfin harekesini, aralarında bir uyum sağlansın diye ikinci harfe uydurup tek kelime haline getirirler. Burada bu iki kelime daima birlikte kullanıldığı için tek kelime gibi kabul edilmiştir (Dimyâtî, 1987, s. 363).

Hasan-ı Basrî, Fâtiha sûresindeki نَعْبُدُ (Kur'ân-ı Kerîm, 1/4) kelimesini يُعْبُدُ şeklinde meçhul sîğâsıyla okur (Ahvâzî, 2006, s. 199; Dimyâtî, 1987, s. 363; İbn Hâleveyh, t.y., s. 9; Damra, 2010, s. 29). Burası نَعْبُدُ okunduğunda anlam, “Biz ancak sana ibadet ederiz” iken, يُعْبُدُ okunduğunda, “Ancak sana ibadet edilir”e dönüşür. O, sonraki kısmı ise diğer kırâat imamları gibi وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ şeklinde mütekellim sîğâsıyla okuyarak ğâibden mütekellime bir iltifat sanatı göstermiş olur.

Hasan-ı Basrî, الصَّراطِ الْمُسْتَقِيمِ (Kur'ân-ı Kerîm, 1/5) terkiğini Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında değil, sadece Fâtiha sûresinde صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا şeklinde harf-i tarifsiz, nekra ve mansûb olarak okumuştur. O, böyle okumakla Cenâb-ı Hakk'a karşı bir tâat izhârı ve tevazu göstermek istemiştir. Burada harf-i tarifli okuyanların kırâatindeki mübalağalı ve herkes tarafından bilinen, doğruluğu insanlar arasında yaygın olan yolu kastedilmeyip; senin katında kendisine “doğru bir yol denebilecek şeye razıyız, bizi ona ulaştır” şeklinde bir tevazu ve yakarış izhâr etmeyi düşünmüştür (Ahvâzî, 2006, s. 199; Dimyâtî, 1987, s. 365; İbn

Hâleveyh, t.,y., s. 9; Damra, 2010, s. 29). Hasan-ı Basrî غشاوة (Kur'ân-ı Kerîm, 2/7) kelimesindeki “ğayn” harfini ise nerede olursa olsun fethayla عَشَاوَة ve dammayla عُشَاوَة şeklinde okur. Bu okuyuşlar anlama pek fazla etki etmeyip diğer kırâat imamlarının okuyuşunda olduğu gibi “örtü ve perde” anlamındadır. Hasan-ı Basrî diğer imamlardan farklı olarak bu kelimeyi dammeli “ayn” harfiyle عَشَاوَة şeklinde de okur. Aynı kökten gelen ve “ayn” harfinin fethasıyla telaffuz edilen عَشَاوَة kelimesi, görme zayıflığı ve gece körlüğü anlamına gelmektedir. Lügat kitaplarında Hasan-ı Basrî'nin üçüncü vecih olarak okuduğu عَشَاوَة tarzına rastlanmamıştır. (Ahvâzî, 2006, s. 200; Dimyâtî, 1987, s. 377; İbn Hâleveyh, t.,y., s. 10; Damra, 2010, s. 30). Nitekim el-Kabâkîbî'nin “İzahu'r-Rumuz” adlı eserini tahkik eden Ahmed Halid Şükrî bu anlama işaret etmiştir (Kabâkîbî, 2010, s. 263).

Hasan-ı Basrî, “yıldırımlar” anlamına gelen الصواعق (Kur'ân-ı Kerîm, 2/19) kelimesinin “kâf” harfini “ayn”dan önce zikrederek الصواعق şeklinde okur. Bu da Benî Temîm ile Benî Rebîa'nın bir kısmının lügatıdır ki yine yukarıdaki gibi onların dilinde “yıldırımlar” anlamına gelmektedir (Ahvâzî, 2006, s. 201; Dimyâtî, 1987, s. 380; İbn Hâleveyh, t.,y., s. 11).

Hasan-ı Basrî, وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا “Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti” (Kur'ân-ı Kerîm, 2/31) âyetini وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا şeklinde okur. Yani baştaki fiili وَعَلَّمَ şeklinde meçhul yapıp آدَمَ kelimesini de ona nâib-i fâil kılar. Çünkü burada gizlenmiş olsa da asıl fail belli olup cümlenin gelişinden kolayca anlaşılmaktadır. Buna göre anlam, diğer kırâat imamlarının okuyuşlarından farklı olarak “Âdem'e bütün isimler öğretildi” şekline dönüşür (Ahvâzî, 2006, s. 201; Dimyâtî, 1987, s. 384; Damra, 2010, s. 32; Kabâkîbî, 2003, s. 267). Hasan-ı Basrî, ان البقر تشابه علينا (Kur'ân-ı Kerîm, 2/70) âyetindeki تشابه kelimesini ise ism-i fâil sığâsıyla مُتَشَابِهٌ şeklinde okur (Ahvâzî, 2006, s. 202; Dimyâtî, 1987, s. 398; Damra, 2010, s. 33; Kabâkîbî, 2003, s. 276). Burada cumhûrun kırâatine göre anlam “Gerçekten bu sığırlar bize birbirine benzer görünüyor (veya birbirine benziyor)” demektir. Hasan-ı Basrî'nin kırâatine göre ise biraz farklı olarak: “Bu sığırlar birbirine benzemektedir” şekline dönüşür. عَاهَدُوا kelimesini meçhul sığâsıyla عُوْهِدُوا şeklinde okur. Bu ifadenin cumhûra göre anlamı “Onlar her ne zaman bir ahid üzerine anlaşma yapsalar...” şeklinde iken Hasan-ı Basrî kırâatine göre “Onlarla her ne zaman bir ahid üzerine anlaşma yapılsa...” anlamına dönüşür ki birincide fâil kendileri olduğu halde ikinci kırâate göre fâil başkaları olup onlarla bir anlaşmaya varmış olurlar (Ahvâzî, 2006, s. 204; Dimyâtî, 1987, s. 410; İbn Hâleveyh, t.,y., s. 16; Damra, 2010, s. 35; Kabâkîbî, 2003, s. 281).

Hasan-ı Basrî, مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا (Kur'ân-ı Kerîm, 2/106) âyetindeki نُنسِئُهَا kelimesini نُنسِئُهَا diye muhatap sığâsıyla okur. Mütevâtir kırâat imamlarından İbn Kesîr ile Ebû Amr, burayı, نُنسِئُهَا kökünden نُنسِئُهَا diye “nûn” ve “sîn” harfinin fethası ile okuyup bir de hemze ilave ederler. O zaman kelime te'hir anlamı ifade eder. Diğer kırâat imamları ise “nûn” harfinin dammesiyle نُنسِئُهَا şeklinde okurlar ki bu da bir âyetin indirilmesini terk etme anlamı taşır. Hasan-ı Basrî kırâatine göre bu kelime النسيان kökünden olup Hz. Peygamber'e

hitap anlamındadır. Buna göre anlam “Eğer sen unutursan...” şeklinde olur (Dimyâtî, 1987, s. 411; Damra, 2010, s. 35; Kabâkîbî, 2003, s. 283; Âlûsî, 1994, s. 352).

من ظلم (Kur’ân-ı Kerîm, 4/148) âyet-i kerîmesindeki fiilini Hasan-ı Basrî, malum sîğâsıyla ظلم من diye okur. Cumhûrun kırâatine göre âyet-i Kerîme, “Allah zulme uğrayan kimseden başkasının kötü sözü açıkça söylemesini istemez” anlamına gelir. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise âyet-i kerîmedeki istisna munkat’ olup, anlam üç türlü takdir edilebilir. Bunlardan birincisine göre anlam “Fakat zalim kötü sözü açıkça söylemek ister ve öyle de yapar” şeklindedir. İkincisine göre cebr lafzının failine raci olup, mana “Allah hiç kimsenin kötü sözü açığa vurmasını istemez fakat zalim açığa vurur” şeklinde ortaya çıkar. Sonuncusunda ise cebr lafzının mahzûf olan müteallakına raci olup, “Hiçbiriniz diğer bir kimseye karşı açıkça kötü söz söylemesin, fakat zulmeden kimseye karşı kötü söz söyleyebilirsiniz” şeklinde olur. Buna izin verilmesinde, zalimi yaptığından dolayı kınamak ve böyle davranışlardan vazgeçirmek amacı gözetilmiştir (Kabâkîbî, 2003, s. 353; Damra, 2010, s. 52).

وأرجلكم إلى الكعبين (Kur’ân-ı Kerîm, 5/6) âyet-i Kerîmesindeki وأرجلكم kelimesini Hasan-ı Basrî, merfû’ olarak وأرجلكم şeklinde okur. Mütevâtîr kırâat imamlarından Nâfî’, İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Ya’kûb; bu sözcüğü أيدىكم kelimesine atfederek mansub okurlar. Bu takdirde abdest alırken ayakların durumu yukarıdaki yıkama hükmüne dâhil olur. Arada kalan وامسحوا برؤسكم “başlarınızı meshedin” ifadesi ise cümle-i mu’teriza olur ki böyle mu’teriza cümleleri Kur’ân-ı Kerîm’de çoktur. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise وأرجلكم kelimesi mübtedâ olup haberi mahzûftur. Bu da اغسلوها veya اغسلوها diye takdir edilir ve yıkama hükmüne bağlanır. Diğer kırâat imamları da bu ifadeyi رؤسكم kelimesine atfederek وارجلكم şeklinde mecrur okurlar. Bu takdirde ayakların durumu meshetme hükmüne dâhil olur ki bunu da âlimler bazı hallerle kayıtlamışlardır. Şöyle ki burası ayaklarınızda mest ayakkabısı bulunduğu zaman “ayaklarınızı da meshedin”; mecazi anlamda “ayaklarınızı yıkarken suyu israf etmeyin, yeterince kullanın” şeklinde yorumlanmaktadır. Bu ifadeyle ilgili Şia’da olduğu gibi ayaklarda farz olan sadece mesihdir diyenler varsa da Ehl-i Sünnet bunu redetmektedir. Zira buradaki maksat mesh olsaydı برؤسكم de olduğu gibi sadece وارجلكم demek yeterli olur, إلى الكعبين “topuklara kadar...” kaydına lüzum kalmazdı (Dimyâtî, 1987, ss. 530-531; İbn Hâleveyh, t.y., s. 37; Damra, 2010, s. 53; Elmalılı Yazır, 1999, s. 1585).

يُضِلُّ به الذين كفروا (Kur’ân-ı Kerîm, 9/37) âyet-i Kerîmesindeki يُضِلُّ fiilini Hasan-ı Basrî ve mütevâtîr kırâat imamlarından Ya’kûb rubâî babdan malum sîğâsıyla يُضِلُّ şeklinde okurlar. Cumhûrun kırâatine göre buranın anlamı, “İnkâr edenler onunla saptırılırlar” şeklinde olur. Ya’kûb ile Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise يُضِلُّ fiilinin fâili daha önce zikri geçen Allah-u Teâlâ’ya râci zamirdir. Buna göre ise anlam şöyle olur: “Allah onunla inkâr edenleri sapıklığa düşürür.” Diğer bir görüşe göre ise fâil الذين كفروا olur. Mefûlû ise mahzûftur, أتباعهم diye takdir edilir. Buna göre âyet-i kerîme: “İnkâr edenler onunla diğer insanları sapıklığa düşürür” şeklinde anlaşılır (Ahvâzî, 2006, s. 231; Dimyâtî, 1987, s. 91; Kabâkîbî,

2003, s. 423; Damra, 2010, s. 74; Kurtubî, 2006, s. 205; Şevkânî, t.y., s. 359; İbn Atıyye, 2001, s. 32).

Hasan-ı Basrî, بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا (Kur'ân-ı Kerîm, 11/41) âyet-i kerîmesindeki مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا kelimelerini rubâî babdan ism-i fâil sığâsıyla مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا şeklinde okur. Bu durumda her ikisi de kendilerinden önceki اللّٰهُ ism-i celâlinden bedel veya sıfat olur. Cumhûrun kırâatine göre âyet-i kerîme, “*O geminin yürümesi de durması da Allah'ın adıyla olur, (korkmayın)*” anlamını ifade eder. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise mana “*O gemiyi yürüten ve durduran Allah'ın adını anarak ona binin*” şeklinde olur. Diğer bir görüşe göre de مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا ifadesi mahzûf bir mübtedânın haberi olur ve هُو diye takdir edilir. Buna göre de âyet-i kerîme, “*Allah'ın adını anarak o gemiye binin, onu yürüten de durduran O'dur*” şeklinde anlaşılır (Ahvâzî, 2006, s. 234; Dimyâtî, 1987, s. 126; Kabâkîbî, 2003, s. 445; Damra, 2010, s. 81; İbn Hâleveyh, t.y., s. 64).

Sonuç

Dinin temel bilgi kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, farklı kırâat imamları tarafından farklı vecihlerde okunmuştur. Bu vecihler de mütevatir, âhâd şâz ve mevzu şeklinde tasnif edilmiştir. Bir kırâat imamı olan Hasan-ı Basrî'nin kırâati bunlardan şâza dâhildir. Şâz kırâatlerin bazı ilim dalları açısından pek çok katkısı ve faydası vardır. Öncelikle tefsirciler eserlerinde mütevâtir kırâatlerle beraber şâz kırâatlere de yer vermişler ve âyetlerin izahında onlardan da faydalanmışlardır. Çünkü mütevâtir kırâatlerin ortaya koymadığı fakat sahîh olan başka bir anlamı bazen şâz kırâatler ifade edebilmektedir. Bazen de şâz kırâatler, mütevâtir kırâatlerden murad edilen manayı daha da açabilmektedir. Şöyle ki şâz kırâatler mütevâtir kırâatler kadar olmasa da bulunmuş olduğu konum itibariyle tefsir, fıkıh ve diğer şer'î ilimlerde bazı konulara ışık tutarak katkılar sunabilmektedir. Özellikle tefsir kitapları, şâz kırâatlere önem vermiş; onları, âyetlerin yorumunda ve bazı ğarîb kelimelerinin anlaşılmasında, yine görüşler arasında tercih yapmada delil olarak kullanmıştır. Söz konusu bu açılardan Hasan-ı Basrî kırâati büyük öneme sahiptir.

Kırâat imamları kırâatleri ferş-i hurûf ve usûl farklılıkları olmak üzere iki grupta değerlendirirler. Bunlardan usûl farklılıkları manaya herhangi bir etkide bulunmazken; ferş-î farklılıklar ise anlam değişikliğine neden olabilmektedir. Bu farklılıkların manaya etkisi bazen az olurken, bazen de farklı farklı hükümleri meydana getirecek kadar çok olabilmektedir.

Bu çalışmada şâz kırâatlerden Hasan-ı Basrî'nin kırâati, usûl ve ferş açısından incelenmiştir. Usûl açısından diğer kırâatlerden ne şekilde farklılık gösterdiğine dair bazı örnekler verilmiştir. Ferş açısından da manayı etkileyen kırâat farklılıklarına bazı örnekler verilerek bunların diğer kırâatlerle mukayese edilmiştir.

Kaynakça

- Ahvâzî, H. (2006). *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*. Mucemmu'l-Melik-Fahd.
- Âlûsî, Ş. (1994). *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bâzmûl, M. (1996), *el-Kırâat ve eseruha*.
- Damra, T. (2010). *Celâü Basarî fî kıraeti'l-Hasani'l-Basrî*. Dâru Ammâr.
- Dânî, O. (2013). *et-Teyisr fî'l-kırâati's-seb'*. (thk. Ferit Muhammed b. Azzuz). Dâru İbni'l-Kesîr.
- Demircigil, B. (2016). *Hasan-ı Basrî Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dimyâtî, A. (1987). *İthâfû fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbaate 'aşer*. (thk. Şa'bân Muhammed İsmail). 'Âlemü'l-kütüb.
- Ebû Nuaym, A. (1988). *Hilyetü'l-evliya*. (c. 1-12). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Efendizâde, Y. (2000). *Risâletü'l-meddât*, (thk. İbrahim Muhammed el-Cürmî). Dâru Ammâr.
- Gökdemir, A. (2019a). Osmanlı'nın kayıp iki tariki: Kabâkıbî ve Mâhir tarikleri. *Usûl*, (32), 165-182.
- Gökdemir, A. (2019b). Osmanlı kıraat eğitiminde şâz kıraatler ve Yûsuf Efendizâde'nin konuya dair tepkisi. *Marife*, (19), 67-81.
- Hân, M. S. (1995). *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*. Dâru'l-Kalem.
- İdris. H. M. (2003). *el-Kırâetü'ş-şâzze ahkâmühâ ve âsârüha*. Suud Merkezi Buhusi Külliyyeti't-Terbiye.
- İbn Atıyye, A. (2001) *Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdü'ş-Şafî Muhammed). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hâleveyh, H. (t.y). *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'âni min kitâbi'l-bedi'*. Mektebetü'l-Mütenebbi.
- İbn Hallikan, A. (1969). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâiz-z-zamân*. (C. 1-8). Dâru's-Sadr.
- İbn Sa'd, M. (2001). *et-Tabakâtü'l-kebîr*. (thk. Ali Muhammed Ömer). (c. 1-11). Mektebetü'l-Hancı.
- İbn Kesîr, İ. (1371). *Tefsiru'l-Kurani'l-'Azim*. (C. 1-8). Mısır.
- İbnü'l-Cezerî, M. (1971). *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. (nşr. G. Bergstraesser), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- İbnü'l-Cezerî, (t y). *M. en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr.* (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ). Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Cezerî, M. (t y). *Müncidü'l-mukriîn ve mürsidü't-tâlibîn.* (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân). Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Kabâkîbî, Ş. (2003). *İzâhü'r-rumûz ve miftahü'l-künûz.* (thk. Ahmed Halit Şükri). Dâru Ammâr.
- Kurtubî, M. (2006). *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân.* Risâle.
- Dağ, M. (2011). *İhticâc bağlamında geleneksel kırâat algısına eleştirel bir yaklaşım.* İSAM Yayınları.
- Mesûl, A. (2007). *Mu'cemu mustalahâti'l-'ilmi'l-kırâati'l-Kur'âniyye.* Dâru's-Selâm.
- Önder, M. (2009). Şâz kırâatler ve İslam hukuku açısından değeri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (13), 163-194.
- Sütşurup, İ. (2019a). İbnü'l-Kabâkîbî ve kıraat ilmine katkıları. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 125-141.
- Sütşurup, İ. (2019b). İbnü'l-Kabâkîbî'nin Mecma'u's-sürûr ve matla'u's-şümûs ve'l-büdûr adlı eseri. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 48-67.
- Şenel, A. (2001). Kastallânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (C. 24). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şevkânî, M. (t.y.) *Fethu'l-Kadîr.* 'Alemü'l-Kütüb.
- Temel, Nihat. (2009). *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- Uludağ, S. (1997). Hasan-ı Basrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (C. 16). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazır, E. M. (1999). *Hak Dini Kur'ân Dili.* (C. 1-10). Emir Yayınları.